

Projektzáró szakmai beszámoló a PD 100700 sz. OTKA/NKFI-projektről
IGÉK ÉS FUNKCIÓIGÉS SZERKEZETEK ÓKORI INDOEURÓPAI NYELVEK BEN
(KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A VÉDIKUS ÓIND NYELVRE)

A projekt eredeti futamideje 3 év volt (2012. január 1. – 2014. december 31.), amit azonban a Társadalom- és Bölcsészettudományi Kollégium elnökének és az NKFIH elnökhelyettesének engedélyével két alkalommal meghosszabbítottam (először egy évvel, 2015. december. 31-éig, majd második alkalommal két hónappal, 2016. február 29-éig). Ennek oka egyrészt az volt, hogy a projekt informatikai háttérének megteremtése jelentős (csaknem két és fél éves) késedelmet szenvedett, ugyanis kormányzati zárolások miatt 2014 májusáig nem volt lehetséges a pályázati költségtervben megjelölt notebook beszerzése. Ez a tény a projekt megvalósítására is kihatással volt, ugyanis a munkatervben említett adatbázist online formában nem sikerült elkészíteni. Emellett a harmadik év végére még jelentős elköltetlen összegek maradtak a projekt számláján, így indokolt volt az egy éves hosszabbítás. A második hosszabbításnak az volt az oka, hogy az ELTE közbeszerzéseinek akadozása és végül megghiúsulása miatt nem sikerült bizonyos rendelések megvalósítása és elszámolása 2015 végéig, így az adminisztratív teendők elvégzéséhez további két hónapra volt szükség.

A funkcióigés (más elnevezéssel: könnyű igés, támasztó igés, félig kompozicionális) szerkezetek, illetve az ún. komplex predikátumok vizsgálata az utóbbi évtizedek elméleti nyelvészeti kutatásainak egyik központi témája. Számos konferencia, tanulmánykötet, tematikus folyóirat-szám és önálló tanulmány bizonyítja ezt az élénk érdeklődést. Ugyancsak népszerű kutatási témává lett a funkcióigés szerkezetek problémaköre az utóbbi egy-másfél évtized indogermanisztikai szakirodalmában is.

M. Schutzeichel a témával foglalkozó 2014-es monográfiájának (M. Schutzeichel: *Indogermanische Funktionsverbgefüge*. Münster, 2014) bevezetésében azt jelöli meg fő céljának, hogy megvizsgálja, milyen mértékben rekonstruálhatók funkcióigés szerkezetek az indoeurópai alapnyelvre. Természetesen önmagában az a tény, hogy funkcióigés szerkezetek léteztek az alapnyelvben, nem meglepő, hiszen a kategória gyakorlatilag minden indoeurópai leánynyelvben, még a legrégebből adatoltakban is kimutatható, ráadásul számos más nyelvcsaládba tartozó nyelvben is – kisebb vagy nagyobb mértékben – megfigyelhető, vagyis azt mondhatjuk, lényegében véve univerzális jelenségről van szó. Azaz tulajdonképpen semmi különlegeset nem állítunk akkor, ha feltesszük, hogy olyan igék, mint például a **h₁ei-* 'megy' (és szinonimái), a **deh₃-* 'ad' és mindenekelőtt a **d^heh₁-* 'tesz, helyez', az indoeurópai alapnyelvben funkcióiói használatával is rendelkeztek.

Sokkal nehezebb feladat konkrét alapnyelvi szerkezetek rekonstrukciója. A szintaktikai rekonstrukció általános nehézségein túl itt még arra – az általános és elméleti nyelvészeti szakirodalomban többször hangsúlyozott – szempontra is tekintettel kell lennünk, hogy a funkcióigés szerkezetek köre egy nyelvben rendkívül könnyen bővíülhet analogikus úton. Ez azt jelenti, hogy még ha találunk is rokon nyelvi megfelelőket közöttük (bár teljes funkcióigés szerkezetek közötti pontos egyezés szinte alig található), nem vehetjük biztosra alapnyelvi eredetüket, hiszen nagy esély van arra, hogy analogikusan jöttek létre a nyelvek külön élete során. A szakirodalmat áttekintve azonban arra lehetünk figyelmesek, hogy a témával foglalkozó indogermanisztikai tanulmányok többsége nem különnyelvi funkcióigés szerkezetekből indul ki, hanem inkább etimológiailag elhomályosult különnyelvi lexémákat vesznek alapul, és azokat próbálják meg – összeolvadást (univerbációt) feltételezve – alapnyelvi funkcióigés szerkezetekre visszavezetni. A legnagyobb, de sajnos szükségszerű hiányossága ezen túlmenően minden alapnyelvi funkcióigés szerkezeteket rekonstruáló tanulmánynak, hogy nem tud semmi biztosat mondani a szerkezeteknek a nyelvi rendszerben betöltött szerepéről, funkciójáról, az egyszerű

igékkel szembeni sajátosságairól, ugyanis ezt csak korpuszalapú empirikus vizsgálat segítségével tudnánk felderíteni.

A vázolt megközelítéssel szemben magam egy másik kutatási irányt láttam és látok célszerűnek, mégpedig az egyes ókori indoeurópai nyelveken fennmaradt korpuszok vizsgálatát és a bennük előforduló funkciói-gés szerkezetek számbavételét és elemzését, mégpedig annak érdekében, hogy meghatározhassuk e szerkezetek helyét az adott nyelvállapotok szinkrón rendszerében, és kontrasztba tudjuk állítani a nyelvekben rendelkezésre álló egyszerű igékkel. A projekt fókuszában a védikus óind nyelv funkciói-gés szerkezetei és ezeknek az egyszerű igékkel való kapcsolata állt.

A projekt futamideje alatt és a projekt támogatásával három külföldi nemzetközi konferencián és egy magyarországi konferencián vettem részt (The Lengthened Grade in Indo-European, Leiden, 2013. június 27–29.; 32. Deutscher Orientalistentag, Münster, 2013. szeptember 23–27.; The Sound of Indo-European 3, Opava, 2014. november 12–14.; XI. Magyar Ókortudományi Konferencia, Budapest, 2015. május 22–24.), és öt tanulmányt publikáltam (négyet angol, egyet magyar nyelven), melyek közül három külföldi referált folyóiratban, egy külföldi tanulmánykötetben, egy pedig magyarországi tanulmánykötetben jelent meg. A tanulmányok szövegét az MTA Könyvtárának Repozitóriumában (REAL; real.mtak.hu) elhelyeztem, de academia.edu honlapomon is olvashatók (<https://elte.academia.edu/MátéIttész>). Ezek eredményeit alább részletesen ismertetem.

Több éves késedelemmel szintén a projekt futamideje alatt jelent meg egy korábban készült, de témába vágó angol nyelvű tanulmányom, amely egy 2009-es szófilai indológiai konferencián tartott előadásom írásos változata (Light verb constructions in Vedic. *Manas. Studies into Asia and Africa. Electronic Journal of the Centre for Eastern Languages and Cultures Sofia University „St. Kliment Ohridski”* Issue 2/2015: *Tradition and Modernity in Indian Culture*. URL: <http://manas.bg/en/tradition-and-modernity-indian-culture/light-verb-constructions-vedic>). Ugyancsak a projekt támogatásával készült el beadás előtt álló (még kiadatlan) habilitációs dolgozatom, amely eddigi eredményeim szintézisének tekinthető (*Funkciói-gés szerkezetek a védikus óind nyelvben*. ELTE BTK, 2016).

2013-ban publikált tanulmányomban (Light verb constructions vs. simple verbs in Vedic: *vimócanam kṛṇute* [RV 3,30,12d]. In Danuta Stasik – Anna Trynkowska [eds.]: *CEENIS Current Research Series*. Vol. 1. Warszawa, 2013, Dom Wydawniczy Elipsa, 107–123), amely az említett szófilai előadás főbb gondolatait is röviden összefoglalja, arra mutattam rá, hogy nem tartható abszolút érvényűnek az az – elsősorban az indogermanisztikai szakirodalomban sokat hangoztatott – állítás, hogy a funkciói-gés szerkezetek pusztán stilisztikai vagy pragmatikai variánsokként léteztek és voltak használatosak a névszói tagjukkal etimológiai kapcsolatban álló egyszerű igék mellett. A vizsgált két szerkezet (ói. *śruṣṭīm kar-* 'engedelmeskedik; [szó szerint:] engedelmeskedést csinál'; *vimócanam kar-* 'kifog [pl. lovat], elenged; [szó szerint:] kifogást csinál') a korai védikus nyelvben az egyszerű igével komplementáris disztribúcióban áll az aspektus, ill. az igenem szempontjából. Azt mondhatjuk, hogy közöttük (gyenge vagy részleges) szuppletivizmus áll fenn, vagyis a funkciói-gés szerkezet az egyszerű ige hiányos paradigmáját „tölti fel”, tehát jól körülírható grammatikai funkcióval rendelkezik. A *vimócanam kar-* szerkezetet tárgyaló tanulmányban részletesen elemeztem a *ví moc-* ige igenemeinek (diathesis) a kérdését is, és bizonyítottam, hogy bizonyos szerzőknél (pl. M. Kümmel) a mediális ragozás példaként idézett *ví mucadhvam* (RV 1,171,1d) igealak csupán metrikai okok miatt keletkezett alkalmi képzés (Augenblicksbildung, nonce-formation).

Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik az *Indo-Iranian Journal* hollandiai lektorált nemzetközi folyóirat 2015-ös évfolyamában megjelent tanulmányom (The Interpretation of *práti ... mucāte*

in *Ṛgveda* 10,27,11c. *Indo-Iranian Journal* 58 [2015] 203–215), amelyben egy védikus szöveg-hely elemzését és újraértelmezését adom a tanulmány címében szereplő igealak diathesis-ének vizsgálatából kiindulva. A mediális igealakot az eddigi értelmezések úgy kezelték és fordították, mint a megfelelő aktív alakot. A tanulmányban a releváns korai és óvédikus szöveghelyeket számba véve bemutattam, hogy a *prāti moc-* igénél az igenem és a reflexivitás kifejezése szoros korrelációban van, tehát a *prāti ... mucāte* mediális igealakot csakis indirekt reflexív jelentéssel (affektív medium) lehet interpretálnunk.

Az egyszerű igék kérdésköréhez kapcsolódik az indo-iráni nyelvek augmentumhasználatával és az ún. *vr̥ddhi*-névszóképzéssel foglalkozó 2014-es tanulmányom, amely a lektorált és impakt faktoros (IF 2014: 0.050) *Indogermanische Forschungen* című folyóiratban jelent meg (The augment of vowel-initial roots and *vr̥ddhi*-derivation in the Indo-Iranian languages. *Indogermanische Forschungen* 119 [2014] 355–375). Ebben bizonyos korábbi publikációimat kiegészítve és újragondolva azt mutattam be, hogy az indo-iráni nyelvekben (védikus óind, avesztai, óperzsa) a magánhangzóval kezdődő igék augmentálása ugyanolyan fonológiai jellegzetességeket mutatott, mint a bázisnévszó első szótagbeli magánhangzójának megváltozásával járó ún. *vr̥ddhi*-névszóképzés. Mivel az óperzsa nyelvben – a korpusz kis méretéből fakadóan – nem ismerünk releváns augmentált igealakot magánhangzóval kezdődő igéből, ezért a nyelvben található *vr̥ddhi*-származékok segítségével deríthetjük fel, hogyan is történt ezeknek az igéknek az augmentálása. A *vr̥ddhi*-származékok vizsgálata a kis számú adat ellenére is abba az irányba mutat, hogy nem tartható az az álláspont, mely szerint az óperzsában is az első szótagbeli magánhangzó legmagasabb foka jelent volna meg a derivátumban (mint a védikusban), hanem inkább az avesztaival megegyező, a középső fokot mutató derivációs mechanizmussal kell számolnunk.

Ugyancsak az *Indogermanische Forschungen*-ben (IF 2015: 0.042) jelent meg egy latin nyelvvel kapcsolatos tanulmányom (On the chronology and the phonetics of the change *o > u* in final closed syllables in Latin. *Indogermanische Forschungen* 120 [2015] 329–342). A tanulmány közvetve olyan módon kapcsolódik a funkcióigés szerkezetek kérdéséhez, hogy főkönyvben a szóvégi *-om/-um*, ill. *-os/-us* végződés állnak: ezek közül az első az *o*-töví névszóragozás accusativusi végződése, amely eset a latin nyelvben is a leggyakrabban fordul elő a funkcióigés szerkezetek névszói tagjánál (ld. pl. már a Tizenkéttáblás Törvényekben is előforduló *furtum facere* 'lop; [szó szerint:] lopást csinál' kifejezést). A tanulmányban az ólatin feliratos anyag segítségével bizonyítottam, hogy az *-os > -us*, ill. *-om > -um* hangváltozás – az általánosnak tekinthető felfogással ellentétben – nem egy időben, hanem bizonyos időbeli különbséggel zajlott le. A két hangváltozás kronológiai eltérése a két végződés eltérő fonetikai tulajdonságaiból fakad, ti. az *-om*-nál valójában egy nazalizált szóvégi magánhangzóval van dolgunk: [-õ]. A tipológiai megfigyelések jól magyarázzák az *-om > -um* változás késleltetett voltát az *-os > -us* változáshoz képest, hiszen a nazális, ill. nazalizált magánhangzók általában nem vesznek részt olyan hangváltozásokban, amelyek a nyelvállás emelkedésével járnak, márpedig a latinban megfigyelhető ún. magánhangzó-gyengülés vagy -redukció valójában ilyen folyamatként értelmezhető.

Ötödik publikációm a XI. Magyar Ókortudományi Konferencián tartott előadásom írásos változata (Funkcióigés szerkezetek a *kar-* 'csinál' igével a *Ṛgveda* 7. könyvében. In Bárány István – Bolonyai Gábor – Ferenczi Attila – Vér Ádám (szerk.): *Studia Classica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Ókortudományi Intézetéből*. Budapest, 2015, ELTE Eötvös Kiadó – Eötvös Loránd Tudományegyetem, 339–350. /*Antiqua et Orientalia*, 4./). Ebben a tanulmányban a *Ṛgveda* egyik legkorábbi, ún. családi könyvéből származó konstrukciókat elemzek, mégpedig olyanokat, amelyek több előfordulásukkal szerencsés módon alkalmat adnak arra, hogy a funkcióigés szerkezetek elhatárolására az élő nyelvekben használt tesztek érvényességét mérlegre tegyük egy holt nyelv esetében. A vizsgált példák azt bizonyítják, hogy a funkcióigés szerkezetek elhatárolásai kritériumai részben működőképesnek tűnnek a védikus

óind nyelv esetében is, bizonyos szöveghelyek azonban arra mutatnak, hogy némely általánosan alkalmazott kritériumot (pl. passzíválás vagy a funkcióiigei tag kiváltása másik igével) a védikus nyelv fényében (is) célszerű revideálni vagy legalábbis árnyalni.

Beadás előtt álló habilitációs dolgozatom (*Funkcióigés szerkezetek a védikus óind nyelvben*. ELTE BTK, 2016) két részből áll. Első részében (*Bevezetés*) a funkcióiige szerkezetekkel kapcsolatos különféle elméleti, módszertani és terminológiai kérdéseket veszem sorra. A szintetikus és analitikus szerkesztésmód óind nyelven belüli megjelenésének bemutatása után részletesen tárgyalom – a szokásos elhatárolási kritériumok helyett – A. Kamber prototípus-elméleti megközelítését, a funkcióiige szerkezetek és a diakrónia kapcsolatának különböző aspektusait, majd értékelem az újabb indogermanisztikai szakirodalom álláspontját kritikailag bemutatva néhány utóbbi években íródott tanulmányt. Ezek után az óind nyelv leggyakoribb és legjellegzetesebb szerkezetétípusát tárgyalom, ti. a *kar-* 'csinál' ige és egy deverbális absztrakt főnév kapcsolatát. Ennek során E. Schultze-Berndt szemantikai megközelítését alkalmazom a *kar-* igenél, illetve K. Stüber és mások nyomán osztályozom a deverbális névszók típusait. A vizsgálat azt mutatja, hogy a *nomen actionis* és a *nomen resultativum* a *kar-* igével funkcióiige szerkezetet alkot (a második esetben kauzatív jelentésárnyalattal), míg az ún. belső tárgyat megnevező *nomen rei actae*-nál a kérdés megítélése nem teljesen egyértelmű, de valószínűbb, hogy ilyenkor az ige lexikális jelentésűnek (azaz nem funkcióiigének) kell tartanunk. Végül a funkcióiige szerkezetek és a grammatikalizáció kapcsolatát helyezem újszerű megvilágításba, amennyiben a védikus körülírt perfectum kialakulásával kapcsolatban egy funkcióiige → segédige grammatikalizációs változásra mutatok rá. A szakirodalom (elsősorban M. Butt) ugyanis általában azt tartja, hogy a funkcióiigék (vagy könnyű ige) nem vesznek részt grammatikalizációs változásokban, és általában véve is „ellenállók” a nyelvtörténeti változásokkal szemben. A dolgozat második része (*Esettanulmányok*) tartalmazza a fentebb bemutatott külön tanulmányokat, de több új elemzést is, amelyek alátámasztják és árnyalják a korábbiakból kirajzolódó összképet a védikus óind nyelv funkcióiige szerkezetéről, ti. hogy a konstrukciók egy része jól körülhatárolható grammatikai szereppel rendelkezik, mások azonban ténylegesen stilisztikai-pragmatikai variánsoknak tűnnek a megfelelő egyszerű igével szemben, vagy legalábbis – holt nyelvről lévén szó – nincsenek adataink, eszközeink arra, hogy esetleges funkciójukat közelebbről meghatározhassuk. A habilitációs dolgozatot leadásával egy időben az MTA Könyvtárának Repoitóriumába (REAL; real.mtak.hu) is fel fogom tölteni.

2016. március 29.

Ittzés Máté